

وزن در بایاتی‌های ترکی آذربایجانی

محمدرضا طوسی نصرآبادی^۱

چکیده

مقاله‌ی حاضر به بررسی وزن بایاتی‌های ترکی آذربایجان ایران اختصاص دارد. بایاتی‌ها دوبیتی‌های بومی ادبیات شفاهی آذربایجان و یکی از رایج‌ترین انواع منظوم ادبیات عامیانه‌ی آذربایجان هستند. در مقاله‌ی حاضر، با بررسی و تحلیل تعداد ۱۰۰ بایاتی از منابع شفاهی و کتبی متفاوت، دو فرضیه‌ی کلی را در مورد ساخت وزنی این اشعار بررسی کردیم. اول این که هجاهای تکبیه بر پایان پایه سنگین هستند و دیگر اینکه هجاهای تکبیه بر سبکی که در پایان پایه می‌آیند، لزوماً در پایان واژه قرار دارند که تکیه‌واژگانی می‌گیرند. با تحلیل حدود ۷۷۷ هجایی که استخراج کردیم، به این نتیجه رسیدیم که هر دو فرضیه‌ی فوق صحیح است. نکته‌ی جالب توجه دیگر نیز این است که فرضیات فوق در مورد اشعار عامیانه‌ی فارسی، تاتی، هورامی، مازندرانی و شهرضایی نیز به اثبات رسیده است.

کلیدواژه‌ها: نظریه‌ی وزنی، وزن شعر، شعر ترکی، بایاتی، شعر عامیانه، ترکی آذربایجانی.

۱. مقدمه

از جمله نشانه‌های بارز فرهنگی هر ملتی می‌توان به اشعار عامیانه‌ای اشاره کرد که در تاریخ ادبیات آن ملت سابقه‌ای دیرینه دارند و در طی اعصار متمادی همواره سینه‌به‌سینه نقل گردیده‌اند. مطالعه‌ی این اشعار و مضامین عامیانه به مثابه‌ی مطالعه‌ی کلیت فرهنگ آن ملت است. بایاتی‌ها از جمله رایج‌ترین اشعار آذربایجان محسوب می‌شوند. در فرهنگ لغت ترکی-فارسی زارع شاهمرسی ذیل مدخل بایاتی اینگونه می‌خوانیم: «گونه‌ای از شعر تغزلی مردم آذربایجان دارای ۷ هجا و چهار مصراع که مصراع سوم آزاد و بقیه هم قافیه هستند. اندیشه‌ی اصلی در بیت دوم بیان می‌شود» (۱۳۸۸:۳۲۴). بایاتی‌ها در ادبیات ترکی شاعر مشخصی نداشته‌اند و بخشی از میراث شفاهی و معنوی ادب ترکی به شمار می‌روند. به عنوان مثال به بایاتی زیر توجه شود:

بایاتی ۱:

gøzdæ gedæn ƒuƒa bax	گویده گئدن قوشا باخ
Janadu gymyƒæ bax	قنادی گوموشه باخ
kayuz jazdum gøndærdim	کاغیذ یازدیم گوندردیم
ƒystyndæƒan ƒaƒa bax	اوستونده قان یا شا باخ

ترجمه: بنگر به پرده‌ای که در آسمان پرواز می‌کند، بنگر به بال‌های نقره‌ای رنگش، حرف دلم را روی کاغذ پاره‌ای برایت نوشتم، نگاه کن به خوناب جگری که در نامه‌ام نقش بسته است (احمدی، ۱۳۹۰:۴۰). اکثر تحقیقاتی که در مورد بایاتی‌ها صورت گرفته است، به بررسی ویژگی‌های زیبایی‌شناختی این نوع شعری اختصاص دارد و تاکنون توصیف دقیقی از وزن این شعر ارائه نشده است (فرزانه، ۱۳۶۹، باباپور، ۱۳۷۱، هیئت، ۱۳۷۴). مقاله‌ی حاضر قصد دارد وزن دقیق بایاتی‌ها را توصیف کند.

در این مقاله، پس از مقدمه به پیشینه‌ی مطالعات وزنی اشعار رایج در ایران می‌پردازیم و پس از طرح نکاتی نظری در باب وزن شعر، مختصری درباره‌ی نظام آوایی زبان ترکی بحث می‌کنیم و سپس به تحلیل بایاتی‌ها می‌پردازیم.

۲. پیشینه‌ی مطالعات وزن در اشعار عامیانه در ایران

۲-۱- طیب‌زاده (۱۳۸۲)

طیب‌زاده (۱۳۸۲) در کتاب "تحلیل وزن شعر عامیانه‌ی فارسی"، ساخت وزنی اشعار عامیانه را تکیه‌ای-هجایی می‌داند. وی معتقد است وزن تکیه‌ای-هجایی دارای پایه‌های خاصی است که از ترکیب هجاها

۱. آوانگاری بایاتی‌ها در این پژوهش بر اساس سیستم IPA صورت گرفته است.

به‌وجود آمده‌اند. وی همچنین متذکر می‌شود که از ترکیب قانونمند پایه‌ها با هم شطرها، و از ترکیب شطرها با هم نیز الگوهای وزنی یا مصرع‌ها پدید می‌آیند. پایه‌های وزن تکیه‌ای - هجایی بر اساس تقابل هجاهای بی‌تکیه (ضعیف) و تکیه‌بر (قوی) پدید می‌آید. از نظر وی، مسأله‌ی مهم در تعیین وزن شعر عامیانه، تشخیص پایه‌ها و شطرهای آن است. پایه، کوچک‌ترین واحد وزنی در شعر عامیانه است که خود مرکب از یک یا چند هجاست. هجاهای پایه با یک تکیه یا ضرب قوی گرد هم می‌آیند و به پایه موجودیت می‌بخشند. از کنار هم قرار گرفتن پایه‌ها شطر پدید می‌آید. ضرب قوی روی آخرین پایه‌ی شطر قرار می‌گیرد و مکث نسبتاً بلندی که به دنبال آن می‌آید از جمله اسباب شکل دادن شطرهاست. از کنار هم قرار گرفتن شطرها، بزرگ‌ترین واحد وزنی شعر عامیانه یعنی مصراع پدید می‌آید. به اعتقاد طیب‌زاده، تعیین پایه‌ها در شعر عامیانه از طریق قرائت متداول این شعر و تشخیص مکث‌های بلند و کوتاه میان هجاهای مصراع صورت می‌گیرد. به باور وی صرفاً با تکیه بر تقطیع پایه‌ها نمی‌توان تشابه وزنی را میان مصرع‌هایی که اجزای یک قطعه شعر را تشکیل می‌دهند و هم وزن هستند نشان داد. او تصریح می‌کند که نمایش وزن در اشعار عامیانه باید مبتنی بر واحد وزنی بزرگ‌تر یعنی شطر باشد.

۲-۲- ضیامجیدی (۱۳۸۸)

ضیامجیدی (۱۳۸۸) در پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد خود با عنوان " دو نوع وزن در اشعار ترکی شهریار: تحقیقی بر اساس نظریه وزنی"، پس از معرفی اوزان شعری ترکی طبق مطالعات سنتی، به بررسی وزن اشعار ترکی شهریار پرداخته است. به گمان وی با توجه به اینکه در اینگونه اشعار تخطی از وزن عروضی یا کمی بسیار دیده می‌شود، سیستم وزن تکیه‌ای - هجایی برای این اشعار اقتصادی‌تر و دقیق‌تر است. وی در بخشی دیگر از رساله‌ی خود به بررسی وزنی دیگر در شعر ترکی پرداخته که معروف به وزن هجایی است. او با مطالعه‌ی اشعار هجایی شهریار در چارچوب نظریه‌ی وزنی بروس هیز^۱ (۱۹۸۸) نتیجه می‌گیرد که این نظام وزنی را به راحتی می‌توان با استفاده از نظریه‌ی وزنی توصیف کرد. ضیامجیدی معتقد است در اشعار ترکی شهریار دو نوع وزن به چشم می‌خورد: یکی وزن به ظاهر عروضی که در واقع به سادگی در سیستم وزن تکیه‌ای - هجایی قابل توصیف است و دیگری وزن هجایی که خاص زبان ترکی است و قواعد خاص خود را دارد. ضیامجیدی و طیب‌زاده (۱۳۹۰) در پژوهشی دیگر به بررسی وزن اشعار عامیانه‌ی فارسی بر اساس نظریه‌ی وزنی همت‌گمارده و با معرفی و توصیف وزنی اشعار عامیانه چنین نتیجه‌گیری می‌کنند که وزن تکیه‌ای - هجایی شعر عامیانه‌ی فارسی، ساختاری سلسله‌مراتبی دارد که از واحدهای وزنی مصراع، شطر، پایه و هجا تشکیل شده است و نیز ساختار منظم و قاعده‌مند این وزن را می‌توان بر نمودارهای وزنی نشان داد. ضیامجیدی و طیب‌زاده همچنین معتقدند که با این روش هم توصیف دقیق‌تری از وزن اشعار عامیانه داریم و هم گامی در جهت یکی از اهداف وزن‌شناسی زایشی برداشته‌ایم که همان توصیف جهانی‌ها در وزن شعر است.

۲-۳- نقشبندی (۱۳۹۲)

نقشبندی (۱۳۹۲) در مقاله‌ای با عنوان "ساخت وزنی اشعار مکتوب در گویش هورامی" با مطالعه‌ی پیکره‌ای از ۲۵۰ شعر گویش کردی هورامی نظام وزنی این گویش را تعیین کرده است. وی در مقاله‌ی خود نشان داده است که ماهیت اشعار این گویش از نوع تکیه‌ای-هجایی است، و نیز هجاهایی که در مرز مکث شطر و پایه قرار می‌گیرند همواره هجاهای تکیه بر و سنگین هستند و نشان می‌دهد که هجاهای سبکی که در پایان پایه یا شطر ظاهر می‌شوند و تکیه‌براند، همواره در انتهای واژه هستند و تکیه‌ی واژگانی دریافت می‌کنند. وی نشان داده است که مکث پایه و شطر در اشعار مکتوب هورامی از نوع فصل است و منطبق با مرز واژه است حال آنکه مکث پایه از نوع قطع است و همیشه منطبق با مرز واژه نیست.

۲-۴- سبزی‌علیپور و ایزدی فر (۱۳۹۲)

سبزی‌علیپور و ایزدی فر (۱۳۹۲) در مقاله‌ای با عنوان "بررسی وزن اشعار شفاهی تاتی" اشعار عامیانه‌ی زبان تاتی را به دو گروه اشعار ۷ هجایی و گروه دوبیتی‌ها و فهلویات ۱۱ هجایی تقسیم می‌کنند. در خلال پژوهش حاضر نویسندگان چنین اظهار می‌دارند که وزن اشعار عامیانه تاتی از نوع تکیه‌ای-هجایی است. در این اشعار از یک سو تکیه و از سوی دیگر تساوی تعداد هجاهای هر پایه و شطر و نیز محل تکیه‌ی وزنی سبب ایجاد وزن می‌شود. هجاهایی که در جایگاه تکیه‌ی وزنی یا ضرب آهنگ (ictus) قرار می‌گیرند همواره هجاهای سنگین و تکیه بر هستند، و اگر این هجاها سبک باشند، حتماً در پایان واژه قرار دارند و در نتیجه به علت داشتن تکیه‌ی واژگانی سنگین محسوب می‌شوند. در این مقاله نشان داده شده است که بین تکیه‌ی وزنی و وزن هجا در اشعار عامیانه‌ی تاتی ارتباط وجود دارد اما بین هجاهای بدون تکیه و وزن هجا ارتباطی وجود ندارد.

۲-۵- طیب زاده و میرطلایی (۱۳۹۲)

طیب زاده و میرطلایی (۱۳۹۲) در مقاله "وزن شعر در اشعار یازده هجایی شهرضایی" با مطالعه‌ی ۵۰ مصراع از اشعار عامیانه‌ی شهرضایی بر اساس توصیف لازار (۱۹۸۵ و ۲۰۰۷) از اشعار پارتی و توصیف طیب‌زاده‌ها از اشعار فارسی عامیانه (۱۳۸۲) و فهلویات (۱۳۹۳)، چهار فرض کلی زیر را در مورد ویژگی وزنی اشعار محلی شهرضایی مطرح کردند: اولین فرضیه این است که هجاهای پایانی هر پایه که تکیه‌ی وزنی می‌گیرد، هجایی سنگین است، و فرضیه‌ی دوم اینکه در صورت سنگین نبودن هجایی که تکیه‌ی وزنی می‌گیرد، این هجا لزوماً در پایان واژه قرار دارد و در نتیجه دارای تکیه‌ی واژگانی است. فرضیه سوم آنها این است که هجاهایی که در پایان پایه قرار ندارند و در نتیجه تکیه‌ی وزنی نمی‌گیرند دارای رابطه‌ی خاصی با وزن هجا نیستند، یعنی ممکن است سبک باشند یا سنگین. و بالاخره فرضیه‌ی چهارم اینکه محل مکث در این اشعار مانند اشعار عامیانه‌ی فارسی از نوع قطع است، یعنی لزوماً در پایان واژه قرار نمی‌گیرد بلکه در وسط واژه هم ممکن است ظاهر شود. نویسندگان در آن مقاله اظهار می‌دارند که در اشعار عامیانه‌ی شهرضایی بین هجایی که تکیه‌ی وزنی می‌گیرد و وزن هجا رابطه‌ی مستقیمی وجود دارد، یعنی هجایی که تکیه‌ی وزنی می‌گیرد یا هجای سنگین است یا اگر سنگین نباشد لزوماً در پایان واژه قرار دارد، و هجاهای غیرپایانی

ارتباطی با وزن هجاندارند، یعنی در اشعار عامیانه‌ی شهرضایی در این محل‌ها هم هجای سنگین و هم هجای سبک مشاهده شد، و اینکه مکث در اینگونه از اشعار لزوماً در پایان واژه قرار نمی‌گیرد بلکه در وسط واژه هم ممکن است ظاهر شود.

۲-۶- علیزاده (۱۳۹۲)

علیزاده (۱۳۹۲) در مقاله‌ای با عنوان "ساخت وزنی اشعار امیرپازواری، شاعر طبری گوی مازندران" اینگونه اظهار می‌دارد که امیری‌های امیرپازواری اشعاری هستند با ۱۲ هجا و سه تکیه‌ی شطر. تکیه‌های اصلی (پایان شطر) در آن سه تاست و تعداد هجاها در این سه سطر لزوماً مساوی یا مشخص نبوده است، و این ویژگی در تمام دوبیتی‌های امیر ثابت است. وی معتقد است ثابت نبودن تعداد هجاها در شطر، با سریع یا کندتر خواندن شعر (آهنگین خواندن شعر) رفع می‌شود. وجود ارتباط معنادار میان هجاها سبک و سنگین و از نوع قطع بودن مکث‌ها در هجاها تکیه‌دار، هجایی-تکیه‌ای بودن اشعار را اثبات می‌کند. در این اشعار، از آنجایی که تمام هجاها سبکی که دارای تکیه وزنی هستند، در پایان واژه و بر روی هجای تکیه‌بر واژگانی قرار دارند (از نوع فصل)، می‌توان گفت که تمام هجاها دارای تکیه وزنی، سنگین هستند. علیزاده همچنین معتقد است که نیمایوشیچ نیز از همین وزن امیر استفاده می‌کند، اما در شعر خود برخلاف امیر، تنوع بیشتری به شطراول می‌دهد.

۳. مباحث نظری

یکی از قدیمی‌ترین و مهم‌ترین ابزار ایجاد نظم در متون زبانی وزن است. در مورد تعریف وزن شعر دیدگاه‌های مختلفی وجود دارد از آن جمله دیدگاه وزن‌شناسانی است که وزن را عامل زبان‌شناختی می‌دانند و نظم را زیرمجموعه‌ی کوچکی از انواع پدیده‌های زبانی در نظر می‌گیرند. محققان عرصه‌ی وزن‌شناسی بر این نکته اذعان دارند که در چند دهه‌ی اخیر مطالعات مربوط به وزن پیشرفت‌های شگرفی را تجربه کرده است. این پیشرفت‌ها را می‌توان نتیجه‌ی بکارگیری روش‌های صورت‌گرایی زبان‌شناختی در مطالعات وزن‌شناسی دانست که در مورد شعر انگلیسی نتایج قابل توجهی داشته است. هدف اولیه‌ی وزن‌شناسی، کشف قواعدی است که بر موزون بودن و پیچیدگی و ساخت وزنی شعر در سنت‌های وزنی جهان حاکم هستند. تمام قواعدی که وزن‌شناسان زبان‌شناس از آن‌ها صحبت می‌کنند همانند قواعد زبان‌شناختی به صورت طبیعی و ناخودآگاه می‌باشند (طیب زاده ۱۳۸۲ و ضیامجیدی ۱۳۸۸).

وزن یکی از ممیزه‌های زبر زنجیری زبان (مثلاً تکیه، امتداد یا زیرومی) را بر می‌گزیند و سطوح متعدد آن را در گفتار مبدل به یک تقابل دوگانه می‌کند. مثلاً شعر عروضی یا کمی دارای دو بنیان بلند و کوتاه است که بنیان بلند آن نشاندار و بنیان کوتاهش بی نشان محسوب می‌شود.

از جمله مطالعات راهگشا در زمینه‌ی وزن شعر، می‌توان به برالیو^۱ و برلینگ^۲ ۱۹۶۶ اشاره کرد که با ارائه‌ی نمونه‌هایی از زبان‌های مختلف ثابت‌کردند که اشعار عامیانه در سراسر جهان دارای الگوهای وزنی مشابهی هستند و نتیجه‌گرفتند که ممکن است این یک ویژگی جهانی باشد. برالیو (۱۹۵۶) ادعا کرد که اشعار عامیانه همچون اشعار کودکان^۳ بر اساس تعداد محدودی از اصول بسیار ساده شکل گرفته‌اند. وی رایج‌ترین الگو در زبان‌های جهان را استفاده از هشت هجای کوتاه اعلام کرد، یعنی چهار هجای تکیه بر در هر مصراع از این اشعار وجود دارد که البته برخی از این هجاها ممکن است تلفظ نشوند. به ادعای برالیو، یک ویژگی مهم در تمام اشعار کودکان وجود تقارن در آن‌هاست. (رک. برالیو ۱۹۵۶ و آرلئو ۲۰۰۱) مثال زیر نمونه‌ای از شعر کودکان انگلیسی است که به جهت نمایش یافته‌های برالیو و برلینگ ارائه می‌گردد:

Eny meeny miny mo
catch a tiger by the toe
If he hollers, let him go
Eny meeny miny mo

مطالعه‌ی سودمند دیگر در این زمینه مقاله‌ای بود که در سال ۱۹۶۶ رابینز برلینگ نوشت. وی در این مقاله به بررسی و توصیف اشعار کودکان در چند زبان کاملاً متفاوت مانند انگلیسی، بنگکلو^۴ و چینی پرداخت. برلینگ به بررسی اشعار دوبیتی پرداخت و دریافت که در اشعار همه‌ی این زبان‌ها یک الگوی ۱۶ ضربی وجود دارد و هریک، از چهار مصراع چهارجزی تشکیل شده‌اند. وی همچنین به این مسأله‌ی مهم دست یافت که در بسیاری از اشعار کودکان هجای سکوت^۵ وجود دارد. مثال زیر مبین وجود هجای سکوت در شعر حاضر می‌باشد که با حرف R نمایش داده می‌شود:

Hickory, dickory, dock, R
The mouse ran up the clock, R
The clock struck one, the mouse ran down,
Hickory, dickory, dock. R

۴. نظام آوایی زبان ترکی آذربایجانی

تحلیل وزن بایاتی‌ها بدون آشنایی با نظام آوایی این زبان کاری سخت می‌نماید. بدین منظور نگارنده می‌کوشد به اختصار درباره‌ی نظام آوایی زبان ترکی آذربایجانی سخن بگوید. زبان ترکی آذربایجانی دارای ۲۳ همخوان به شرح زیر می‌باشد (حسابگر ۱۳۷۱: ۷۱):

P b t d c ʃ y g x f v s z tʃ ʃ dʒ m n l r j ʔ h

این زبان ۹ واکه هم به ترتیب زیر دارد :

1. Brailoiu
2. Burling
3. Nursery Rhyme
4. Bengkulu
5. Rest

U u o e i y ø a æ

انواع هجا در زبان ترکی آذربایجانی بدین شرح است^۱: Cv ,CV, CvC ,CVC ,CvCC

جدول ذیل نیز نشانگر کمیت انواع هجاها در این زبان است:

نوع هجا	نوع کمیت هجا	وزن هجا	مثال	ترجمه فارسی
Cv	کوتاه	سبک	dæ	هم
CV	بلند	سنگین	SU	آب
CvC	بلند	سنگین	gæl	بیا
CVC	بلند	فوق سنگین	gyl	بخند
CvCC	کشیده	فوق سنگین	dørd	چهار

۵. روش تحقیق و فرضیات

برای انجام پژوهش حاضر، به صورت تصادفی، تعداد ۱۰۰۰ بیاتی از منابع مختلف (کتبی و شفاهی) به‌عنوان پیکره‌ی تحقیق گردآوری شد.^۲ از آنجا که نگارنده، گویشور بومی زبان ترکی آذربایجانی (شهرستان مشگین‌شهر) می‌باشد خوانش شفاهی اشعار بر اساس خوانش وی و نیز یک گویشور بومی دیگر صورت گرفت و سپس اشعار تقطیع شد. در انجام پژوهش حاضر، نگارنده در پی اثبات صحت فرضیات زیر می‌باشد:

۱. هجاهای سنگین لزوماً در آخر پایه می‌آیند. یعنی همه‌ی هجاهای تکیه بر پایان پایه سنگین هستند.
  ۲. هجاهای سبکی که تکیه می‌گیرند، الزاماً در پایان واژه قرار دارند و تکیه‌ی واژگانی دریافت می‌کنند.
- در ادامه‌ی مقاله‌ی حاضر هریک از فرضیات به صورت جداگانه بررسی می‌گردند و شواهد و استدلال‌های مربوط به هریک از آن‌ها ارائه می‌گردد.

۱. علامت V نشانه واکه کوتاه و علامت V نشانه واکه بلند است.

۲. جمع‌آوری منابع و خوانش شفاهی اشعار را مدیون پدر عزیزم هستم که در اینجا از ایشان تشکر می‌نمایم.

۶. تحلیل بایاتی‌های ترکی آذربایجانی

بایاتی‌ها اشعاری چهار مصراع‌ی هستند که هر مصراع آنها متشکل از هفت (و گاه هشت) هجاست. ضیامجیدی (۱۳۸۸: ۴۵) معتقد است در اشعاری که با وزن هجایی سروده شدند به غیر از تعداد هجاها، بولگو (تقطیع) نیز اهمیت دارد. مثلاً در شعر یازده هجایی، هم به شکل (۵+۶) و هم به شکل (۳+۴+۴) می‌توان تقطیع به عمل آورد. وی همچنین این تفاوت تقطیع را چیزی جز جایگاه متفاوت تکیه‌های وزنی در مصرع نمی‌داند. هیئت (۱۳۷۴: ۱۶۴) بیان می‌دارد که تقطیع در وزن هجایی یک مکث و ایست موجد آهنگ است. باباپور نیز برای پدیده‌ی مکث و ایست در شعر ترکی از کلمه "دوراق" به معنی ایست استفاده کرده است و معتقد است که تعیین دوراق‌ها در شعر در تقطیع شعر هجایی اهمیت زیادی دارد (باباپور ۱۳۷۱: ۵۳).

در قالب بایاتی، گونه‌های زیر با تقطیع‌های مختلف بکار رفته است. ۳+۴، ۴+۳، ۵+۲، ۲+۵. به عنوان مثال این بایاتی با تقطیع ۳+۴ می‌باشد: (علامت || مرز شطر، / مرز بین پایه، . مرز هجا)

بایاتی ۲: (وزن ۳+۴)

gyn tʃuxar ʔaj ʔutanmaz	گون چخار آی اوتانماز
ʔæzizim ʔaj ʔutanmaz	عزیزیم آی اوتانماز
ʔyzynæ saj ʔutanmaz	اوزونه سای اوتانماز
Pisin pis ʔ æmællærin	پیسین پیس عمللرین

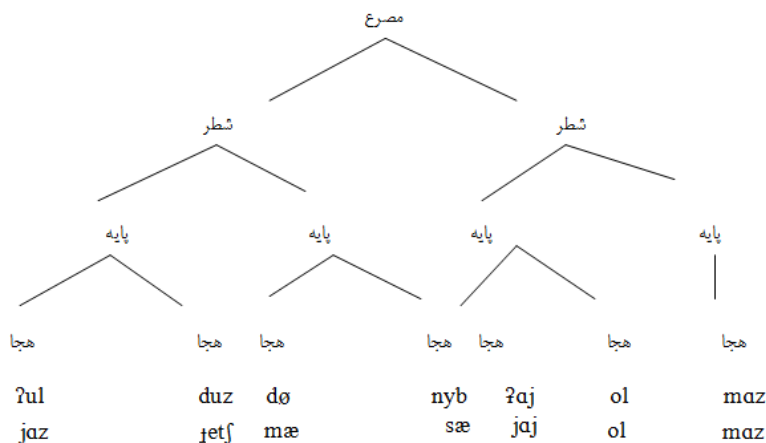
ترجمه: عزیزمن، ماه خجالت نمی‌کشد، خورشید طلوع می‌کند اما ماه خجالت نمی‌کشد، حال به آدم بد عمل‌های زشتش را گوشزد کن ولی او خجالت نمی‌کشد (فرزانه ۱۳۵۹: ۱۳).

ساخت وزنی اشعار بایاتی:

با مطالعه‌ی اشعار بایاتی در پژوهش حاضر می‌توان ساخت سلسله مراتبی عناصر وزنی در هر مصراع را در نموداری چون نمودار زیر نمایش داد (برای کسب اطلاعات بیشتر، رک. ضیامجیدی ۱۳۸۸).

□

(اولدوز دنوب آی اولماز/ یاز گنچمسه یای اولماز)

اکنون در این قسمت به تقسیم بندی هر بایاتی به واحدهای وزنی می‌پردازیم.

بایاتی ۳: (وزن ۳+۴)

gø.zym . ʔal.du. ʔo. ʔaf./ da	گوزوم قالدی او قاشدا
ʔo. kip. /rik. dæ ʔo. ʔaf./ da	او کیپریکده او قاشدا
mɔʒæ.nun./ tæc. dæ. li./ gøj.lym	مجنون تک دلی گویلوم
gæ.zi/ ri. da y. da./daʃ. da	گزیری داغدا داشدا.

ترجمه: چشمم در آن ابروها ماند، در آن پلک‌ها و ابروها، این دل و میل دیوانه‌ی من، در دشت و صحرا گشت و گذار می‌کند (همان: ۲۸).

بایاتی ۴: (وزن ۳+۴)

ʔæ.zi./zim. su.lar./ ʔax.du	عزیزیم سولار آخدی
jar. jat./ ma. jub. ʔo. jax. du.	یار یاتماییب اویاخدی
mæn. jar./ dan. ʔaj. ru. lan./da	من یاردان آیرلاند
ʔo. xun. / si. næ. Mæ./ tax. du	اوخون سینه مه تاخدی

ترجمه: عزیزم آب‌ها جاری شدند، یار نخوابیده و بیدار است، آنگاه که من از یار جدا شدم خنجرش را در سینه‌ام فرو کرد (همان: ۲۵۳).

هجاهایی که در مرز مکث شطر و پایه قرار دارند یا هجاهای سنگین و تکیه‌بر هستند یا هجاهای سبکی که در جایگاه تکیه‌بر یعنی در انتهای واژه قرار می‌گیرند. این هجاهای اخیر از آن رو که تکیه‌ی واژگانی دریافت می‌کنند مانند یک هجای سنگین در نظر گرفته می‌شوند.

در انجام تحقیق حاضر ۱۰۰ بایاتی را بررسی کردیم. این ۱۰۰ بایاتی در مجموع دارای ۷۷۷ هجا هستند که از آن عدد تنها ۶۵ هجا سبک (Cv) یعنی سبک‌اند، و بقیه سنگین و فوق سنگین می‌باشند. در میان هجاهای سنگین نیز ساخت هجایی CVC دارای بسامد بالایی بود. دیگر اینکه از میان ۶۵ هجایی که در جایگاه سبک قرار دارند، همگی در پایان واژه هستند و تکیه‌ی واژگانی دریافت می‌کنند.

بایاتی ۵: (وزن ۳+۴)

اولدوز دنوب آی اولماز	ʔul. duz./ dθ. nyb. ʔa. j ol. maz
باز گئچمسه یای اولماز	jaz. getʃ. / mæ. Sæ. ja.jol. maz

ترجمه: ستاره تبدیل به ماه نمی‌شود اگر بهار نگذرد تابستان فرا نمی‌رسد. (همان: ۱۲۰)

در بایاتی حاضر، هجای sæ (اگر) در مرز نیم مصراع است. این هجا دارای ساخت Cv است و هجای سبک محسوب می‌شود. اما چون در پایان واژه واقع شده است با اخذ تکیه واژگانی سنگین محسوب می‌شود.

بایاتی ۶: (وزن ۳+۴)

داغلار نه دن آغلارسان	day.lar. / næ.dæn. ʔay. lar./san
گولدن کمر باغلارسان	gyl.dæn. / cæ. mæ. bay. lar./san
گول سنده لاله سنده	gyl.sæn./ dæ. la. læ. sæn./ dæ
داها نه دن آغلارسان	da.ha./ næ.dæn. ʔay. lar./san

ترجمه: ای کوه‌ها از برای چه گریه می‌کنید، شما که از گل‌ها کمر بند دارید، شما که گل‌ها و لاله‌ها را در بردارید، دیگر از برای چه گریه می‌کنید. (همان: ۱۹۶)

در این بیت هجاهای ha, dæ, sæn, la, sæn, mæ, dæn, lar در مرز پایه‌های هر مصرع قرار گرفته‌اند. این هجاها دارای ساخت‌های (به ترتیب از چپ) CvC, CVC, CvC, CV, CvC, CV می‌باشند و هجای سنگین محسوب می‌شوند به جز هجای dæ (در) که هجای سبک محسوب می‌شود و از آن روی که در جایگاه پایان واژه قرار گرفته و تکیه‌ی واژگانی دریافت می‌کند سنگین محسوب می‌شود.

بایاتی ۷: (وزن ۳+۴)

ba.ha. / suuz. daʃ. duu. dyn./ ja	باهاسیز داشدی دنیا
tʃy. ryc. ʔa.ɣaʃ. duu. dyn./ ja	چوروک آغاشدی دنیا
ci. mæ. / de.jim. dær./di.mi	کیمه دئییم دردیمی
by. tyn. / Jan. jaʃ. duu. dyn./ ja	بوتون قان یاشدی دنیا

ترجمه: دنیا سنگی ارزان قیمت است، دنیا چون چوب خشکیده ای است، دردم را با که بگویم ، دنیا سراسر اشک خونین است. (همان:۱۴)

در بایاتی شماره ۷ هجاهای $ryk, ja, dyn, daʃ, ha, \gamma aʃ, mæ, jim, dæ, mi, jaʃ$ هستند که به ترتیب دارای ساخت هجایی $mæ, CVC, CV, CVC, CVC, CV, CVC, Cv, CVC, CvC, CV, CVC$ که همه هجاها به جز هجای $mæ$ به معنی بهی متممی است و سبک است و از آن روی که تکیه واژگانی دریافت کرده سنگین محسوب می شود.

جدول زیر شامل الگوهای هجایی اشعار بایاتی است که بر حسب تعداد و درصد وقوع در پیکره بیان می‌گردد.

نوع هجا	تعداد وقوع	درصد وقوع
Cv	۶۵	۸.۳۸٪
CV	۲۳۳	۲۹.۹۸٪
CvC	۱۲۲	۱۵.۷۰٪
CVC	۳۵۷	۴۵.۹۴٪
جمع	۷۷۷	٪۱۰۰

همان‌گونه که از داده‌های فوق می‌توان دریافت حدود ۸.۳۸٪ این هجاها دارای ساخت Cv و هجای سبک هستند و حدود ۹۱.۶۲٪ از تعداد کل هجاها نیز دارای ساخت‌های CV, CvC, CVC و هجای سنگین هستند. در این بین نیز ساخت هجایی CVC دارای بالاترین بسامد وقوع در پیکره بود. از تعداد ۶۵ هجای سبک، همگی در پایان واژه واقع شده‌اند و در نتیجه تکیه واژگانی گرفته و سنگین محسوب می‌شوند. بقیه هجاها همگی دارای ساخت هجایی سنگین بودند و در جایگاه تکیه بر قرار داشتند. این مطلب فرضیه‌ی نگارنده را تأیید می‌کند.

نتیجه‌گیری

وزن اشعار بایاتی ترکی آذربایجانی از نوع تکیه‌ای-هجایی است. یعنی تعداد تکیه‌ها و نیز تعداد هجاها و محل تکیه‌ها در ایجاد وزن در این اشعار نقش دارند. هجاهایی که در جایگاه تکیه‌ی وزنی قرار دارند هجاهای تکیه بر و سنگین هستند و در صورتی که هجای سبک باشند از آن روی که تکیه‌ی واژگانی دریافت می‌کنند و در پایان واژه می‌آیند هجای سنگین محسوب می‌شوند. ضمناً در این اشعار مرز شطر لزوماً منطبق با مرز کلمه نیست.

سپاس

در اینجا بر خود لازم می‌دانم از زحمات و راهنمایی‌های استاد بزرگوارم، آقای دکتر امید طبیب‌زاده کمال سپاسگزاری را داشته باشم.

منابع

- احمدی، عمار (۱۳۹۰). *اوخشامالار: سوگنامه‌های عاشورایی و مادران شهید آذربایجان دفتر اول و دفتر دوم*، اردبیل: ساوالان ایگیدلری.
- باباپور، زین‌العابدین (۱۳۷۱). *تورکجه شعرین هجا وزنی*، تهران:
- حسابگر، اکبر (۱۳۷۱). *نظام آوایی زبان ترکی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد زبان شناسی همگانی، تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.
- زارع شاهمرسی، پرویز (۱۳۸۸). *فرهنگ شاه مرسی، ترکی-فارسی*، تبریز: انتشارات اختر.
- سبزعلی‌پور، جهان‌دوست و ایزدی‌فر، راحله (زیرچاپ). *بررسی وزن اشعار شفاهی تاتی*.
- ضیامجیدی، لیلا (۱۳۸۸). *دو نوع وزن در اشعار ترکی شهریار: تحقیقی بر اساس نظریه وزنی*، پایان‌نامه‌ی کارشناسی‌ارشد زبان‌شناسی همگانی، همدان: دانشگاه بوعلی‌سینا.
- و طبیب‌زاده، امید (۱۳۹۰). *بررسی وزن اشعار عامیانه فارسی بر اساس نظریه وزنی*، ادب پژوهی، تابستان ۱۳۹۰، شماره ۱۶، صص ۷۹-۵۹.
- طبیب‌زاده، امید (۱۳۸۲). *تحلیل وزن شعر عامیانه فارسی (همراه سیصد قطعه شعر عامیانه و تقطیع آن‌ها)*، تهران: انتشارات نیلوفر.
- و میرطلایی، مائده (۱۳۹۲). *وزن شعر در اشعار یازده هجایی شهرضایی*، فصلنامه مطالعات زبان و گویش‌های غرب ایران، سال اول شماره اول، صص ۵۷-۴۹.
- علیزاده صحرایی، مجتبی (زیرچاپ). *ساخت و زنی اشعار امیر پازواری، شاعر طبری گوی مازندران*، مجموعه مقالات دومین همایش وزن شعر.
- فرزانه، محمدعلی (۱۳۶۹). *آذربایجان خلق ادبیاتی ندان بایاتی‌لار*، تهران: انتشارات اندیشه نو.

- نقشبندی، زانیار (زیر چاپ). ساخت وزنی در گویش کردی هورامی، مجموعه مقالات دومین همایش وزن شعر.
- هیئت، جواد (۱۳۷۴). ادبیات شناسی لیلی، تهران: انتشارات وارلیق.
- Arleo, Andy (2001) *Do children's rhymes reveal universal metrical patterns?* Bulletin de la societe de stylistique Anglaise 22: 125-145.
- Burling, Robinz (1966) *The metrics of children's verse: a cross- linguistic study.* American Anthropologist 68: 1418-1441.